

GIORGIO AGAMBEN: MI, IZBJEGLICE

Prevela **IVANA KUNDID**

Članak objavljen u *Symposium*, No.49 (2), ljeto, 1995. Dostupno na:
<http://www.egs.edu/faculty/giorgio-agamben/articles/we-refugees/>

1. Godine 1943. u malom je židovskom časopisu, *The Menorah Journal*, Hannah Arendt objavila članak pod naslovom 'Mi, izbjeglice'. U tome kratkom, ali važnom eseju – nakon skiciranja polemičkog portreta gospodina Cohna, Židova koji se asimilirao u super-Nijemca, super-Bečani- na, a zatim i u super-Francuza, da bi naposljetku gorko shvatio da 'nije moguće dva puta pronaći sreću' – Arendt preokreće stanje izbjeglice i osobe bez države – u kojem je i sama živjela – kako bi ga predložila kao paradigmu nove historijske svijesti. Izbjeglica koji je izgubio sva prava, no ne želi se više pod svaku cijenu asimilirati u novi nacionalni identitet, kako bi lucidno promišljao o svojem stanju, stječe – u zamjenu za izvjesnu nepopularnost – neprocjenjivu prednost: 'Za njega povijest više nije zatvorena knjiga, a politika prestaje biti privilegijom nežidova. On zna da je neposredno nakon progona židovskog naroda u Europi došlo do progona većine europskih naroda. Izbjeglice prognane iz jedne u drugu državu predstavljaju avangardu svog naroda.'

Vrijedi promišljati o smislu ove analize, koja danas – točno 50 godina kasnije – nije nimalo izgubila na aktualnosti. Osim što se javlja kao jednako gorući problem, kako u Europi, tako i drugdje, izbjeglica je i u kontekstu neumoljive erozije nacije-države i generalnog rastakanja tradicionalnih pravno-političkih kategorija možda jedina zamisliva figura ljudi našeg vremena. Barem dok proces disolucije nacionalne države i njene suverenosti ne završi, izbjeglica je jedina kategorija pomoću koje danas možemo percipirati oblike i ograničenja buduće političke zajednice. Uistinu, moguće je da ćemo morati, ako želimo biti dorasli apsolutno novim zadacima koji nam predstoje, bez kolebanja odbaciti temeljne koncepte kojima smo do sada reprezentirali političke subjekte (čovjek i građanin i njihova prava, ali i suvereni narod, radnik itd.) i rekonstruirati svoju političku filozofiju polazeći od ove jedinstvene figure.

2. Izbjeglice se kao masovni fenomen prvi put pojavljuju krajem Prvog svjetskog rata, kada se demografska i teritorijalna struktura Srednje i Istočne Europe zbog propasti Ruskog, Austro-Ugarskog i Osmanskog Carstva te pojave novog poretka nastalog mirovnim ugovorima iz temelja promijenila. U kratkom je razdoblju milijun i pol Rusa, sedamsto tisuća Armenaca, petsto tisuća Bugara, milijun Grka i stotine tisuća Nijemaca, Mađara i Rumunja napustilo svoje zemlje i preselilo se drugamo. Tim masama u pokretu treba dodati i napetu situaciju prouzrokovanu činjenicom da su u novim državama koje su stvorene nakon mirovnih ugovora po modelu nacionalne države (na primjer, u Jugoslaviji i Čehoslovačkoj) otprilike 30 posto populacije činile manjine koje se moralo zaštititi nizom

međunarodnih ugovora (takozvani Ugovori o manjinama), a koji su vrlo često ostajali samo mrtvo slovo na papiru. Nekoliko su godina kasnije rasni zakoni u Njemačkoj i Španjolski građanski rat doveli do raspršivanja novog i značajnog kontingenta izbjeglica po čitavoj Europi.

Naviknuti smo na razlikovanje između apatrida i izbjeglice, ali ta distinkcija nije bila ni onda, a nije ni danas tako jednostavna kako se čini na prvi pogled. Od početka su mnogi izbjeglice koji tehnički nisu bili bez državljanstva radije postajali apatridima nego se vraćali u svoju domovinu (primjer su poljski i rumunjski Židovi u Francuskoj ili Njemačkoj krajem rata, a danas je takav slučaj sa žrtvama političkog progona kao i s onima kojima bi povratak u domovinu ugrozio život). Ruskim, armenskim i mađarskim izbjeglicama je pak nova sovjetska i turska vlada žurno ukinula pravo državljanstva, itd. Važno je napomenuti da su od Prvog svjetskog rata mnoge europske države počele uvoditi zakone kojima je omogućeno da vlastitim građanima oduzmu državljanstvo i nacionalna prava. Prva je bila Francuska 1915., sa zakonom koji se odnosio na naturalizirane građane ‘neprijateljskog’ porijekla; primjer je 1922. slijedila Belgija koja je poništila naturalizaciju građanima koji su počinili ‘protudržavna’ djela tijekom rata; 1926. fašistički je režim u Italiji donio sličan zakon za građane koji su se pokazali ‘nedostojnima talijanskog državljanstva’; 1933. na redu je bila Austrija, i tako dalje, sve dok 1935. Nürnberški zakoni nisu podijelili njemačke građane na punopravne građane i građane bez političkih prava. Ti zakoni – i masovna apatridnost koja je uslijedila – označavaju prekretnicu u postojanju moderne nacionalne države i konačno napuštanje naivnog poimanja ‘ljudi’ i ‘građana’.

Nije prikladno ovdje preispitivati povijest raznih međunarodnih komisija kojima su države, Liga naroda i, kasnije, Ujedinjeni narodi pokušali riješiti problem izbjeglica – počevši s Nansenovim uredom za ruske i armenske izbjeglice (1921.), preko njemačkog Visokog povjerenstva za izbjeglice (1936.), Međuvladinog odbora za izbjeglice (1938.) i UN-ove Međunarodne organizacije za izbjeglice [IRO] (1946.), sve do današnjeg Visokog povjerenstva za izbjeglice (UNHCR) (1951.) – čije djelovanje, prema statutu, ima samo humanitarni i socijalni karakter, ne i politički. Poanta je u tome da su se – svaki put kada izbjeglice više nisu predstavljali individualne slučajeve, nego masovni fenomen (kako između dva rata, tako i danas) – i te organizacije i pojedine države, unatoč svečanom zazivanju neotuđivih ljudskih prava, pokazale ne samo potpuno nesposobnima da riješe problem, nego i da mu naprosto pristupe na odgovarajući način. Tako je čitavo pitanje prepušteno rukama policije i humanitarnih organizacija.

3. Ta nemoć nije samo rezultat sebičnosti i sljepoće birokratskog aparata, nego i temeljnog shvaćanja koje određuje upisivanje *rođenja* (to jest, života) u pravni poredak nacionalne države. Hannah Arendt je 5. poglavlje svoje knjige *Imperijalizam*, posvećen problemima izbjeglica, nasloвила ‘Erozija nacionalne države i kraj prava čovjeka’. Tu formulaciju – koja nedjeljivo povezuje sudbinu prava čovjeka i moderne nacionalne države tako da kraj jednog nužno implicira nestajanje drugog – treba ozbiljno shvatiti. Paradoksalno, upravo ona figura koja je trebala utjeloviti prava čovjeka *par excellence* – izbjeglica – umjesto toga čini temelj radikalne krize tog koncepta. ‘Koncept Prava čovjeka’, piše Arendt, ‘temeljen na pretpostavljenom postojanju ljudskog bića kao takvog urušio se čim su se oni koji su ga proklamirali po prvi puta suočili s ljudima koji su uistinu izgubili svaki oblik svojstva i povezanosti osim puke činjenice da su ljudska bića.’ U sustavu nacionalnih država takozvana sveta i neotuđiva prava čovjeka pokazala su se potpuno nezaštićenima u trenutku kad ih više nije moguće okarakterizirati kao prava građanina neke države. To je, ako promislimo, implicitno izraženo u dvosmislenosti samog naziva deklaracije iz 1789., *Declaration des droits de l’homme et du citoyen*¹, iz kojeg je nejasno označavaju li dva termina dva entiteta ili ustvari čine hendijadu, u kojem je drugi termin zapravo već obuhvaćen prvim.

Da ne postoji autonomni prostor unutar političkog poretka nacionalnih država za apsolutnog čovjeka samog po sebi očito je barem iz činjenice da se, čak i u najboljem slučaju, status izbjeglice uvijek smatra privremenim stanjem koje treba dovesti do stjecanja državljanstva ili povratka u domovinu. Trajni status čovjeka samog po sebi nezamisliv je za zakone nacionalne države.

4. Vrijeme je da Deklaraciju o pravima od 1789. do danas prestanemo promatrati kao proglose vječnih, metapravnih vrijednosti koje obvezuju zakonodavce i da ih umjesto toga razmotrimo u skladu s njihovim stvarnim funkcijama u modernoj državi. Ustvari, Prava čovjeka prije svega predstavljaju originalnu figuru upisivanja golog prirodnog života u pravno-politički poredak nacionalne države. Taj goli život (ljudsko biće) koji je u *ancien régimeu* pripadao Bogu, a u klasično doba se jasno razlikovao (kao *zoē*) od političkog života (*bios*), sada zauzima središnje mjesto državnih interesa i postaje, takoreći, njeno zemaljsko utemeljenje.

Nacionalna država označava državu kojoj rođenje (golog ljudskog života) čini temelj vlastite suverenosti. To je smisao (i to ne baš prikriven)

I Prev. Deklaracija o pravima čovjeka i građanina

prva tri članka Deklaracije iz 1789.: samo zato što je indigeni element upisan u jezgru svakog političkog udruženja (čl. 1 i 2) moguće je čvrsto povezati (u čl. 3) princip suverenosti i naciju (u skladu sa svojim etimonom, *native (natio)* je u prvotnom smislu jednostavno označavao ‘rođenje’). Zamisao koja implicitno proizlazi iz toga jest da *rođenje* odmah postaje *nacija*, tako da se ta dva momenta ne mogu razlučiti. Prava se, dakle, mogu pripisati *čovjeku* samo u onom stupnju u kojem je on pretpostavka građanina koja trenutno nestaje (uistinu, on se nikad ne smije pojaviti samo kao *čovjek*).

5. U sustavu nacionalnih država izbjeglica predstavlja uznemirujući element prije svega zbog toga što – ukidanjem istovjetnosti čovjeka i građanina, te rođenja i nacionalnosti – izaziva krizu originalne zamisli o suverenosti. Naravno, uvijek je bilo pojedinačnih iznimki; novina koja ugrožava same temelje nacionalne države jest da ona sve veći udio čovječanstva više ne može reprezentirati unutar svojih okvira. Iz tog razloga – to jest, budući da izbjeglica remeti staro trojstvo države, nacije i teritorija – ta naizgled marginalna figura zaslužuje se smatrati središnjom figurom naše političke povijesti. Ne bi se smjelo zaboraviti da su prvi logori u Europi podizani kao mjesto kontrole izbjeglica i da su im njihovi nasljednici – internacijski logor, koncentracijski logor, logor smrti – potpuno srodni. Jedno od malobrojnih pravila kojeg su se nacisti pažljivo držali tijekom ‘konačnog rješenja’ bilo je da se Židove i Rome moglo slati u logore smrti tek nakon što su im ukinuta sva građanska prava (čak i ona koja su im pripadala kao građanima drugog reda nakon Nürnberških zakona). Kada prava čovjeka prestaju biti prava građanina, on zaista postaje *sacer*, u smislu koji je ovaj termin imao u starom Rimskom pravu: osuđen na smrt.

6. Nužno je da se odlučno odvoji koncept izbjeglice od koncepta ‘Prava čovjeka’ i da se pravo na azil (koje se ionako drastično ograničava u zakonodavstvu europskih država) prestane uzimati u obzir kao conceptualna kategorija u koju bi taj fenomen trebalo utisnuti (već i pogled na nedavne *Tesi sul diritto d’asilo* A. Heller pokazuje da danas to može dovesti samo do nesnosne pomutnje). Izbjeglica se treba razmotriti kao ono što jest, granični koncept koji radikalno dovodi u pitanje principe nacionalne države i istodobno omogućava da se oslobodi prostor za uspostavljanje novih kategorija, koje se više ne može odgađati. U međuvremenu, fenomen takozvane ilegalne imigracije u zemlje Europske unije poprima (i to u sve većoj mjeri, s predviđenih 20 milijuna imigranata iz zemalja Srednje Europe) takva obilježja i razmjere da potpuno opravdava tu radikalnu

promjenu perspektive. Industrijske države se danas suočavaju s trajno nastanjenom masom negrađana koji ne mogu ili ne žele steći državljanstvo ili se vratiti u domovinu. Ti negrađani često imaju državljanstvo zemlje porijekla, ali su – budući da su odlučili ne koristiti zaštitu svoje države – kao i izbjeglice, ‘*de facto bez državljanstva*’. Za te je stanovnike-negrađane T. Hammar skovao neologizam *denizens* koji ukazuje na to da koncept građana više nije adekvatan za opisivanje društveno-političke zbilje modernih država. S druge strane, građani naprednih industrijskih država (kako u SAD-u, tako i u Europi) sve većim napuštanjem kodificiranih instanci političke participacije pokazuju tendenciju da se transformiraju u *denizens*, u negrađane s trajnim rezidentnim statusom, tako da se građani i *denizens* – barem u nekim društvenim slojevima – sastaju u području potencijalne nerazlučivosti. Istovremeno, pojačavaju se ksenofobne reakcije i defenzivnost, u skladu s dobro poznatim principom prema kojem temeljita asimilacija u prisutnosti formalnih razlika potiče mržnju i netoleranciju.

7. Prije nego što se logori smrti u Europi ponovno otvore (što se već počelo događati), nacionalne države moraju smoći hrabrosti da dovedu u pitanje sam princip pripisivanja rođenja, kao i trojstvo država-nacija-teritorij koje se na tome temelji. Ovdje je dovoljno sugerirati jedan mogući smjer. Kao što je dobro poznato, jedno od razmatranih rješenja za problem Jeruzalema bilo je da postane, istodobno i bez teritorijalnih podjela, glavni grad dviju država. To bi podrazumijevalo paradoksalno stanje recipročne eksteritorijalnosti (ili, bolje rečeno, ateritorijalnosti) koje bi se moglo popćiti kao model novih međunarodnih odnosa. Umjesto dviju nacionalnih država razdvojenih nesigurnim i prijetećim granicama, moguće je zamisliti dvije političke zajednice koje se nalaze na istom području u stanju međusobnog egzodusa, a koje razdvaja niz recipročnih eksteritorijalnosti i u kojima vodeći koncept više ne bi bio *ius* (pravo) građana, nego *refugium* (utočište) pojedinca. Na sličan način možemo gledati na Europu ne kao na nemoguću ‘Europu nacija’, čije se katastrofalne posljedice u kratkom roku mogu predvidjeti, nego kao na ateritorijalni ili eksteritorijalni prostor u kojem bi svi stanovnici (građani i negrađani) bili u stanju egzodusa ili utočišta, a status Europljana označavao bi stanje građana u egzodusu (koje bi naravno moglo biti i stanje nekretanja). Dakle, europski bi prostor predstavljao nepremostiv jaz između rođenja i nacije, u kojem bi stari koncept ljudi (koji je, kao što je dobro poznato, uvijek manjinski) ponovno zadobio politički smisao odlučnim suprotstavljanjem konceptu nacije (koji je dosad nepravedno zauzimaio njegovo mjesto).

Taj se prostor ne bi podudarao ni s jednim homogenim nacionalnim teritorijem, ni s njihovim *topografskim* zbrojem, nego bi djelovao na te teritorije, uzrokujući u njima perforacije i dijeleći ih *topološki* kao kod Kleinove boce ili Möbiusove trake, gdje je vanjsko i unutrašnje neodređeno. U tom bi novom prostoru europski gradovi, u odnosu recipročne eksteritorijalnosti, otkrili stari poziv gradova svijeta.

Trenutno, u nekoj vrsti ničije zemlje između Libanona i Izraela nalazi se 425 Palestinaca koje je protjerao Izrael. Ti ljudi, kako sugerira Hannah Arendt, čine avangardu svog naroda. To ne znači nužno ili jedino da bi oni mogli oblikovati originalnu jezgru buduće nacionalne države, koja bi vjerojatno riješila palestinski problem jednako neadekvatno kao što je Izrael riješio židovsko pitanje. Zapravo je ničija zemlja u kojoj su pronašli utočište povratno djelovala na teritorij države Izrael, uzrokujući u njemu perforacije i transformirajući ga, tako da je slika tog brda prekrivenog snijegom postala sastavni dio njegova teritorija više nego bilo koja regija Eretz (države) Izrael. Političko preživljavanje čovjeka zamislivo je jedino u zemlji u kojoj će prostori države biti probijeni i topološki deformirani i u kojoj će građanin naučiti prepoznati samog sebe kao izbjeglicu.